

CEMİL MERİÇ (1916 – 1987)

Recep ŞENTÜRK*

Cemil Meriç çok yönlü bir kişiliğe sahiptir: Şair, fikir adamı, edebiyat eleştirmeni, sosyolog ve çevirmen. Biz burada onun kişiliğinin ve katkılarının farklı boyutlarını kısmen yansıtmakla beraber, Cemil Meriç'i bir toplumbilimci olarak tanıtmaya çalışacağız. Bu tanıma esnasında, önceliği onun -henüz derinlemesine tahlil edilmemiş olan- sosyoloji hakkındaki eleştirel kanaatlerine vereceğiz.

Bizce Cemil Meriç'in Türk sosyologları arasındaki en ayırt edici özelliği, edebiyat alanında benimsediği eleştirel yaklaşımını sosyolojiye de uygulamasıdır. Batı'dan tercüme edilen sosyolojik kuram, yöntem ve kavramların eleştiriden muaf bir dogma gibi görüldüğü o dönemde, Cemil Meriç'in tenkitçi sosyoloji yaklaşımı son derece önemli bir katkı sağlamıştır.

Onun sosyolojiye yönelttiği eleştiriler, aşağıda da görülebileceği gibi, o kadar ağırdır ki insan bir an, Cemil Meriç'i sosyolog olarak adlandırmanın doğru olup olmadığı şüphesine kapılmaktadır. O, basit bir şekilde Batı sosyolojisinin Comte, Durkeim, Weber veya Marks gibi önde gelen ustalarının bir taklitçisi veya takipçisi olmaktan ziyade, kendini İbn Haldun çizgisinde gören bir toplumbilimci olarak algılanmalıdır.

Cemil Meriç'in tenkitçiliğinde dikkat çeken bir taraf onun tamamen red veya kabul esasına dayalı bir yaklaşım sergilemeyip eleştirdiği kişilerin iyi ve kötü yanlarını da kabul etmesidir. Bu yüzden o överken yerer, yererken över. Bunun en güzel örneği 8 Nisan 1970'de Şerif Mardin'e yazdığı mektupta görülmektedir: Bir yandan Türkiye'de tefekkürün hâlâ mümkün olduğunu ortaya koyduğu için onu överken, diğer yandan eksiklerine dikkat çekerek kullandığı dili ve yaklaşımı eleştirmektedir (Meriç, 1993:168-169).

Cemil Meriç, anlaşılması kolay olmayan bir düşündürüdür çünkü o mevcut fikri ve siyasi kamplaşmalar içinde bir tarafa mensubiyeti reddetmiştir. Hatta o kamplaşmalarla alay etmiş, onlara karşı insanları uarmayı kendine kutsal bir vazife addetmiştir. Onun aşağılayarak eleştirdiği kamplaşmalar, sağ-sol, ilerici-gerici veya ideoloji ve İzm'lerin çizdiği ihtilaf hatlarıyla ortaya çıkmış kamplaşmalardır. O, hem Marks'ı hem de Said Nursi'yi takdir ve tenkit ederek okur ama hiç birine kapılmaz, kapılanmaz. Bu özelliği ile Türk düşünce ve sosyoloji tarihinde kendine çok farklı bir yer açar.

* Doç. Dr., İSAM İstanbul.

Entelektüel ve siyasi dünyamızı meşgul eden -kim tarafından ve ne maksatla çizildiği sorgulanması gereken, mevcut çatışma hatları yerine- Cemil Meriç yeni bir çatışma hattı çizer: 'Kültür ve irfan' arasındaki veya 'uygarlık ve umran' arasındaki çatışma hattı. Böylece Cemil Meriç mevcut kavgalardan birini seçip ona girmek yerine kendi kavgasını kendisi tanımlar. Ona göre, diğer çatışma hatları ve kavgalar sahtedir. Gerçek çatışma hattı ve kavga, umran ve uygarlık, irfan ve kültür arasındadır. Cemil Meriç umran ve irfan safında kültür ve uygarlığa karşı tek başına yeni bir savaş başlatır. Tek başına diyorum çünkü bu savaş ne sağcılarının, ne solcularının ne de İslamcılarının savaşındır. Ancak yalnızlık veya daha doğru ifadesiyle tek olmak, Cemil Meriç için inandığı dava uğruna yeni bir kavga başlatmaya engel değildir.

Umran ve uygarlık ile irfan ve kültür arasında kurulan yeni diyalektik, Türk toplum, düşünce ve siyaset tarihi için yeni bir anahtardır. Bu diyalektik hem geçmişi ve günnü mevcut ideolojik kamplardan farklı bir şekilde yeniden yorumlar, hem de geleceğe dair yeni bir tasavvur sunar. Kanaatimce bu diyalektik, sağcılık-solculuk ve ilericilik-gericilik gibi yapmacık diyalektiklerden daha gerçekçi bir şekilde son dönem Türk toplum, siyaset ve düşünce tarihinin en temel gerilimini yansıtmaktadır. Cemil Meriç bize sunduğu bu yeni anahtarı kullanarak, son dönem Türk tarihini 'umran ve uygarlık' veya 'kültür ve irfan' çatışmasının bir savaşı olarak ele almak ve hususi olayları da bu çatışmanın bir dışı vurumu şeklinde yorumlamanın mümkün olduğunu savunmaktadır. Ayrıca o bu yaklaşımın, Türk tarih ve toplumu açıklamak için halen kullanılan alternatif yaklaşımlardan üstünlüğünü de ikna edici bir şekilde göstermeye çalışmaktadır.

Aşağıda, kısaca kronolojik bir sırayla Cemil Meriç'in hayatındaki önemli olaylardan bahsettikten sonra, düşünceleri, sosyoloji anlayışı ve eserleri üzerinde duracağız. Nihayet Cemil Meriç hakkında yapılan ve sayıları giderek artan çalışmaların bir listesini vereceğiz.

Hayatı ve Eğitimi: Aç ve Tek

Cemil Meriç hiç de kolay olmayan bir hayat sürmüştür. O, âdeta bir çok cephede aynı anda savaşan bir komutandır. Hatay'daki çocukluğu, İstanbul'a gelişi, İstanbul'da kendine yer bulması, gözlerini kaybetmesi ve peşinden felç olması gibi sağlık problemleri yanında, dik durma çabası, fikri arayışları, muhasebeleri, keskin eleştirileri onun hayran olunacak bir iradeyle hayat mücadelesini yılmadan sürdürdüğünü göstermektedir. Belki onun tecrübe dünyasını genişleten, pişiren ve olgunlaştıran bu zorluklar olmasaydı, tanıdığımız ve saygı duyduğumuz Cemil Meriç'te olmayacaktı.

Cemil Meriç¹, 12 Aralık 1916'da Hatay'ın o zamanki adı Reyhaniye olan Reyhanlı kazasında Yunanistan muhaciri bir ailenin üçüncü çocuğu olarak dünyaya geldi. Tam adı Hüseyin Cemil'dir. Kendinden önce doğmuş Zehra ve Nadide adlı iki ablası vardı. Ailesi 1912 yılında, Balkan savaşları sırasında, Meriç nehrine yakın Dimetoka'dan Antakya'ya göç etmişti. Annesinin ismi Zeynep'tir. Babası Mahmut Niyazi bey banka müdürlüğü ve hâkimlik gibi görevlerde bulunmuştur (Meriç, 1993:121-122).

¹ Oğlu Mahmut Ali Meriç tarafından hazırlanan ayrıntılı bir Cemil Meriç Kronolojisi için bkz. *Cemil Meriç*, (Yay. Haz. Murat Yılmaz), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 2006, s. 25-39. Benzer bir kronolojisi *Bu Ülke'nin* başında da bulunmaktadır.

Babasının memuriyeti sebebiyle hayatının ilk yedi yılını Antakya'da geçirmiştir. Cemil Meriç'in çocukluk döneminde, Hatay'ın siyasi konumu tartışmalıydı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1920-1936 arası, Suriye, Fransa'nın mandası altındaydı. Misakı Milli dışında bırakılan Hatay'da da Fransa "Bağımsız İskenderun Sancağı" adıyla bir sömürge idaresi kurmuştu. Babasının memuriyetten ayrılması üzerine, Cemil Meriç ve ailesi 1923'te Reyhanlı'ya döndüler. Aynı yıl Reyhanlı Rüştiyesi'nde okula başladı. Bu ilkokulda, üçüncü sınıftan itibaren Fransızca dersleri de okutulmaktaydı. Cemil Meriç ilkokulu 1928'te bitirdi. İlkokul diploması Fransızcaydı: "Certificat d'études primaires".

Aynı yıl Antakya'ya gitti ve Antakya Sultanîsi'nde (Lycée d'Antioche) ortaokula başladı. Antakya o dönemde Fransız mandası altında olduğundan bu okulda da eğitim Fransız kültürü ağırlıklıydı. Cemil Meriç, çalışkan bir öğrenci olmasına rağmen 1933'te cebirden ikmale kaldı. Bunun sebebi gözlerinin zayıflamaya başlamasıydı. Sınıftaki tahtayı iyi görmemekteydi. Muayenede altı numara miyobu olduğu anlaşıldı. Aynı yıl, yerel *Yeni-gün* gazetesinde ilk yazısı yayımlandı: "Geç kalmış bir muhasebe."

Milliyetçi eğilimlerin ağır bastığı lise son sınıfta okurken öğretmenlerine yönelttiği eleştiriler yüzünden bitirme imtihanlarına on beş gün kala okulu terk etmek zorunda kaldı. Bu nedenle 1936'da İstanbul'a giderek Pertevniyal lisesi 12. sınıfına devam etti. Hocaları arasında, felsefede İhsan Kongar, tarihte Reşat Ekrem Koçu, edebiyatta Keyise İdali, Fransızca'da Nurullah Ataç gibi tanınmış isimler vardı. Kumkapı ve Kadırga talebe yurtlarında kaldı. Bu sırada dönemin solcu aydınlarından Nazım Hikmet ve Kerem Sadı ile tanışma fırsatı buldu. Ancak bir sene sonra, geçim sıkıntısı yüzünden 1937 Mayıs ayında vapurla İskenderun'a geri döndü ve lise öğrenimini Antakya Sultanîsi'nde tamamladı.

1938'de Hatay Reyhanlı'ya dönüp Batı Ayrancı köyünde dokuz ay süreyle ilkokul öğretmenliği yaptı. İskenderun tercüme bürosunda başkan yardımcılığı, nahiye müdürlüğü; Türk Hava Kurumu'nda, sekreterlik Belediye'de katiplik gibi geçici görevlerde de bulundu.

1939 senesi Nisan ayında tutuklandı, üç yüz kadar kitabına ve dergi koleksiyonlarına el konuldu. Antakya'ya götürülerek, 1938'de kurulan Hatay hükümetini devirmek suçundan idam talebiyle yargılandı ancak iki ay sonra beraat etti. 29 Haziran 1938'de Hatay Türkiye'ye katıldı.

Cemil Meriç, 1940'ta tekrar İstanbul'a gitti; Yabancı Diller Yüksek Okulu'na kaydoldu ve buraya iki yıl devam ederek 1942'de mezun olacaktır. Bu sırada İkinci Dünya Savaşı devam etmekteydi. Savaş yüzünden Yabancı Diller Okulu öğrencileri Avrupa'ya gönderilemez. Cemil Meriç'in mecburi hizmeti vardı ve kurada şansına Elazığ çıktı. Buraya gitmeden az önce tarih ve coğrafya öğretmeni olan Fevziye Menteşoğlu ile tanıştı ve 19 Mart günü onunla evlendi. Fevziye hanım eğitilmiş bir İstanbul hanımefendisiydi. Aynı yıl, Haziran ayında babası vefat etti ve 29 Ekim'de Elazığ Lisesi'nde Fransızca öğretmenliğine başladı.

İki sene dört ay çalıştıktan sonra 1945'te Elazığ'daki stajyer öğretmenlik görevinden ayrıldı. Eşinin Elazığ'a tayini çıkmadığı gibi, aile burada iki de çocuk kaybetti. Ancak İstanbul'da doğum yapabileceğinin anlaşılması üzerine ailecek İstanbul'a gitmeye karar verildi. Tıp Fakültesi'nden gözlerinin yorgun olması nedeniyle aldığı rapora rağmen Ba-

kanlıkça izinli de sayılmayınca öğretmenlik görevinden istifa etti. Aynı yıl, 1 Nisan'da bir oğlu dünyaya geldi, ismini Mahmut Ali koydular.

16 Aralık, 1946'da bir kızları dünyaya geldi: Ümit. Aynı yıl, Aralık ayının son günlerinde sınavla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Fransızca okutmanı oldu ve 1974'de emekli oluncaya kadar bu görevde kaldı.

Bu esnada, ilgisi sadece Fransız edebiyatı ile sınırlı kalmayan Cemil Meriç'in Sosyoloji'ye alakası giderek arttı. 1951'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ne doktora öğrencisi olarak kaydoldu ise de bunun sonunu getirmemiştir. 1952'de İstanbul Işık Lisesi'ne Fransızca öğretmeni olarak çalışmaya başladı. Bu esnada 1952-1954 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Sosyoloji Bölümünde dersler de verdi. Daha sonra yayınlanacak olan Sosyoloji Konferansları adlı kitabı bu dönemin eseridir. Edebiyat alanında olduğu gibi Sosyoloji'de de tenkitçi bir yaklaşım benimsedi.

Küçüklüğünden beri problemleri olan görme duyusunun giderek zayıflaması sonucu birkaç ameliyat geçirdikten sonra 1954'te gözlerini tamamen kaybetti. 1955'de gittiği Paris'te Quinze-Vingts Hastanesinde geçirdiği bir dizi ameliyat başarısızlıkla sonuçlandı. Böylece Cemil Meriç bundan sonraki hayatına, gözlerini kullanamadan devam etmek mecburiyetinde kaldı ve fikir hayatına, ailesinin ve sevenlerinin okumaları ve imla ettiklerini yazmaları sayesinde sekteye uğramadan devam edebildi. Ailesinin ve dostlarının bu konudaki destekleri olmasaydı, Cemil Meriç'in fikir ve yazı hayatına devam etmesi imkansız olurdu.

1981'de Ankara Yazarlar Birliği Derneği tarafından "yılın yazarı" seçildi. 1982'de Kayseri Sanatçılar Derneği'nden, inceleme dalında bir ödül aldı. Aynı yıl, 15 Ocak Nisantaşı Akademi Kitabevi'nde bir imza günü düzenlendi. İlk kez okuyucusuyla buluştu. Aynı yıl, 30 Ocak'ta "Cemil Meriç'le Türk kültüründeki değişimler hakkında bir söyleşi" başlığını taşıyan bir televizyon programına katıldı.

1983 senesinde 7 Mart günü 41 yıllık bir beraberlikten sonra eşini kaybetti. Aynı yıl TÜYAP Kitap Fuarı'nda kitaplarını imzaladı.

1984 yılı Ağustos ayında bir beyin kanaması geçirdi ve sol hemipleji sonucu sol tarafına felç indi. Cerrahpaşa Hastanesi'nde üç ay süren bir tedaviden sonra taburcu oldu.

1987 yılı 13 Haziran günü, kendisini yatağa mahkum eden uzunca bir hastalıktan sonra, 71 yaşında hayata gözlerini yumdu. Karacaahmet mezarlığı'na eşinin yanına defnedildi.

Cemil Meriç büyük grupların adamı olmamış, kalabalığa uymamıştır. Aksine ya cesaretle aksi istikamette gitmiş veya onurlu bir şekilde kenarda kalmayı tercih etmiştir. Bu yüzden hayatı fikri yalnızlık ve maddi sıkıntıyla geçmiştir. O, kendi hayatını kısa şöylece özetler:

"Yıllarca aç kaldım. Koca bir şehirde yapayalnız ve aç kalmak... Köpeklerin bile bisküvilerle beslendiği bir dünyada aç bin aydın, aç milyonlarca aydın. Ama beni açlıktan fazla isyana sürükleyen, tek oluşumdu. Aç ve tek olmak. Gurbet ve açlık. Bu şehrin sokaklarında bir başka aç Cemil Meriç, hiçbir zaman dolaşmamıştır, diye düşünürdüm" (Meriç, 1992: 151).

Yayın Hayatı

Günümüzde telif, tercüme ve tenkit yazılarıyla zengin bir külliyyatın sahibi olarak tanınan Cemil Meriç'in ilk yazısı 1933 senesinde Antakya Sultanisi'nde öğrençiyken, Reyhanlı'daki yerel *Yenigün* gazetesinde yayımlandı: "Geç kalmış bir muhasebe." Bu onun hayat boyu devam edecek olan tenkitçi ve muhasebeci yaklaşımının ilk ürünüydü.

1936'da lise son sınıfta Antakya'dan ayrılıp İstanbul'a geldiğinde Pertevniyal lisesine kaydolunca tanışma fırsatı bulduğu dönemin solcu aydınlarından Nazım Hikmet ve Kerem Sadi için kendi imzasını kullanmadan Türkçe'ye iki kitap çevirdi: Gaston Jèze'in maliye ile ilgili 400 sayfalık bir kitabı ile Stalin'in "Pratik ve Teori" adlı kitabı. Bu kitaplar için herhangi bir ücret almamıştır.

1941'de İstanbul'daki "Honoré de Balzac" başlıklı ilk yazısı "İnsan" dergisinde yayımlandı.

Cemil Meriç Elazığ'da öğretmen olarak göreve başladıktan sonra aktif olarak yayın hayatına girmiştir. "*Ayın Bibliyografyası*" adlı dergide 1942-1943 arasında tercüme tenkitleri yayımladı. Balzac'ın "Altın Gözlü Kız" adlı eserini çevirip 1943'te yayımladı. Böylece ilk çevirisi yayımlanmış oldu. Üniversite Kitabevi tarafından yayımlanan 189 sayfalık kitabın 74 sayfası Balzac'la ilgili bir incelemenin yer aldığı önsözdür.

1945'te Balzac'dan iki çevirisi çıktı: "Otuzundaki Kadın" (A. Bolat Yayınevi, 168 sayfa) ve "Onüçlerin Romanı (Ferragus)" (Yüksel Yayınevi), 157 sayfanın 28 sayfası önsözdür.

1946'da Balzac'tan "Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti" (İnkılap Yayınevi), başlıklı bir çevirisi daha basıldı. 471 sayfalık kitabın 17 sayfalık bir önsözü vardı.

İstanbul'a gelmek onun üretkenliğini daha da artırmıştır. 1947'de bir yıl kadar "Yirminci Asır" dergisinde yazdı. 1947-1953 yılları arasında makale yazmaya ara vermiş gibidir. 1953'te aynı dergide birkaç makalesi daha yayımlandı. 1948'de Victor Hugo'nun "Hernani" adlı piyesinin manzum olarak tercümesi Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kendisine verildi.

Cemil Meriç bu sayede, gözlerini kaybetmesine rağmen çeviri ve yazılarına kesintisiz devam etmiştir. 1956 Aralık ayında "Hernani" çevirisi, Maarif Vekaleti'nin "Klasikler" dizisi arasında yayımlandı. 1959'da Victor Hugo'nun "Sefiller" adlı eserini Türkçe'ye çevirmesi Bakanlıkça uygun görüldü. Bir yıla yakın bir zamandır bastırılmayan "Hint Edebiyatı" adlı araştırması sonunda 1964'te yayımlandı (Dönem Yayınları, 266 s.). Uzun aradan sonra ilk kez 1965'te "Dönem" ve "Çağrı" dergilerinde makaleleri çıkmaya başladı. 1966'ta Victor Hugo'dan, Mahmut Sait Kılıççı ile beraber manzum olarak çevirdiği "Marion de Lorme" basıldı (M.E.B. Yayınları, 192 s.). Aynı yıl, Hugo'dan yapmış olduğu "Hernani" çevirisi ikinci kez basıldı (M.E.B. Yayınları, 184 s.).

1967'de "Yeni İnsan" ve "Hisar" dergilerinde makale yazmaya başladı. "Hisar"daki yazıları aralıklarla da olsa on yılı aşkın bir süre devam etti. "Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist" bu yıl basılır. (Çan Yayınları, 143 s.). Aynı yıl, A. Meillet ile M. Lejeune'ün *Encyclopédie Française*'deki bir yazısını "Dillerin Yapısı ve Gelişmesi" başlığı altında, talebesi Berke Vardar ile Türkçe'ye çevirdi (Dönem Yayınları, 86 s.). 1969'da "Sosyalizm ve Sosyoloji Tarihinde Pierre Joseph Proudhon" adlı bir çalışması Fakülteler Matbaa-

sı'nda basıldı. (Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Derneği, sayı 101, 23 s.). 1970'de İ.Ü.E.F. Sosyoloji dergisinde 1968 yılında çıkan "İdeoloji" ile ilgili bir başka çalışması (sayı 21-22), bir kitapçık halinde yayımlandı (Fakülteler Matbaası, 23 s.).

1973'de Balzac'tan çevirmiş olduğu "Kibar Fahişelerin İhtisam ve Sefaleti" adlı eser, ikinci defa, "İhtisam ve Sefalet (Vautrin)" adıyla gözden geçirilip basıldı (Ötüken Yayınevi, 543 s.).

1974'te Cemil Meriç'in düşünce dünyasındaki dönüşümü çok güzel ifade eden "Bu Ülke" yayımlandı (Ötüken Yayınevi, 170 s.). "Umrandan Uygarlığa" adlı eseri de aynı yıl basıldı. (Ötüken Yayınevi, 371 s.) ve Türkiye Millî Kültür Vakfı'ndan "fikir dalında" ödül aldı. Bu seneden itibaren "Türk Edebiyatı", "Kubbealtı Akademi" ve "Orta Doğu" gazetesinde yazıları çıkmaya başladı. 1976'da "Hint Edebiyatı" adlı eseri, "Hint ve Batı" başlıklı bir bölümün de eklenmesiyle "Bir Dünyanın Eşiğinde" adıyla ikinci kez basıldı (Ötüken Yayınevi, 344 s.). 1978'de Mart ayında TRT televizyonunun birinci kanalında roman üzerine bir söyleşisi yayımlandı. 1980'de "Kırk Ambar" basıldı (Ötüken Yayınevi, 487 s.). Aynı yıl eser, Türkiye Millî Kültür Vakfı Ödülü'ne layık görülür. Uriel Heyd'den "Ziya Gökalp, Türk Milliyetçiliğinin Temelleri" isimli kitabı çevirdi (Sebil Yayınevi, 134 s.). "Millî Eğitim ve Kültür" dergisinde ve "Yeni Devir" gazetesinde makaleleri yayımlanmaya başladı.

1981'de "Bir Facianın Hikayesi" Ankara'da bir yayınevi tarafından basılır (Ümran Yayınları, 167 s.). Thornton Wilder'in "Köprüden Düşenler" adlı kitabını Lamia Çataloğlu ile birlikte İngilizce'den Türkçe'ye çevirdiler (Tur Yayınları, 112 s.).

1983'de Maxime Rodinson'un "Batıyı Büyüleyen İslam" adlı eserini dilimize kazandırdı (Pınar Yayınları, 233 s.). Aynı yıl İletişim Yayınları'nın çıkardığı "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi"ne makaleler yazdı. 1984'de "Işık Doğudan Gelir" adlı kitabı yayımladı (Pınar Yayınları, 233 s.).

Cemil Meriç'in dağınık halde bulunan kitap ve yazılarının bir külliyat haline getirilmesi ihtiyacı duyulmasından dolayı 1985'de makalelerinden oluşan "Kültürden İrfana" adlı eseri İnsan Yayınları arasında çıktı (405 s.). Aynı yayıneviyle bütün eserlerinin basılması konusunda imzalanan sözleşmeye rağmen diğer eserleri basılmadı. 1986'da İletişim Yayınları'nın bu kez de "Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi"nde makaleleri yer aldı. Vefatından sonra ortaya çıkan bir gelişmeyle, günümüzde Cemil Meriç'in tüm eserleri İletişim yayınları tarafından bir külliyat şeklinde yayınlanmaktadır.

Son olarak, Düccane Cündioğlu, onun dağınık haldeki edebiyat tenkitine dair yazılarını derleyerek yayınlamıştır: *Bir Mabed Bekçisi Cemil Meriç, Bir Mabed İşçisi Cemil Meriç, ve Bir Mabed Savaşçısı*. Böylece Cemil Meriç'in edebiyat tenkitçiliği kişiliği ve erken döneme ait unutulmuş yazıları yeniden gün ışığına çıkmıştır.

Fikrî Arayışları

Cemil Meriç'in düşünce hayatı, tereddüt, tenkit, muhasebe ve bitmeyen arayışlarla doludur. Cemil Meriç ideolojilere asla teslim olmayacak bir kafa yapısına sahiptir. Hatta ideolojileri, şuurumuza giydirilmiş deli gömleği olarak tanımlar. Bu nedenle onu, bir ideolojisinin adamı olarak görmek yerine, bir arayışın adamı olarak görmek daha doğru olur.

Cemil Meriç arayışla geçen fikir hayatını kendi yaptığı bir dönemleme ile şu aşamalara ayırmıştır (Göze, 1975: 7-8):

Birinci aşama (1917-1925): Koyu Müslümanlık dönemi

İkinci aşama (1925-1936): Şoven milliyetçilik devri. Bu nedenle, Meriç soyadından önce bir ara Şaman ve Yılmaz soyadını kullanır.

Üçüncü aşama (1936-1938): Sosyalistlik aşaması

Dördüncü aşama (1938-1960): A'raf yani kuluçka dönemi

Beşinci aşama (1960-1964): Hint'e yöneliş devri

Altıncı aşama (1964-1987): Sadece Osmanlı dönemi.

Cemil Meriç'in eserlerini yukardaki aşamalara göre tasnif etmek mümkündür. Koyu Müslümanlık ve milliyetçilik dönemi, gençlik yıllarına tesadüf ettiği için o dönemlerde eser vermemiştir. Ancak, sosyalistlik aşamasını ve diğer aşamaları eserlerine yansıtmıştır. Mesela, *Saint Simon: İlk Sosyolog İlk Sosyalist* kitabı, sosyalistlik aşamasının; *Hind Edebiyatı* adlı eseri de Hind'e yöneliş aşamasının; *Bu Ülke* Osmanlıya yöneliş aşamasının ürünüdür.

Onun olgunluk dönemi eserleri, sadece Osmanlı olarak nitelediği döneme aittir. Görüldüğü gibi yoğun bir Batı'lı eğitim alan Cemil Meriç'in kendi kültürümüze yönelmesi, Batı ve Doğu ile hesaplaşmasından sonra gerçekleşmiştir. Birinci alternatif olan Batı çözüm olmaktan çıkınca, Cemil Meriç Doğu düşüncesine yönelmiştir. Bir müddet onunla yoluna devam ettikten sonra, en son çözüm olarak yerli kültüre yönelmiştir.

Yerli kültürün, Batılı veya daha doğrusu Batı'cı bir eğitim görmüş aydınımız için en son çözüm olması son derece dikkat çekici bir durumdur. Cemil Meriç kendisi bu durumu, eserlerinde çok güzel ifade etmiştir.

Cemil Meriç'in hayatı kendi düşünce geleneğine yabancılaştırılmış Türk aydınının kendine dönüş mücadelesi ve sancısı olarak görülebilir. Onun eserleri bu sancının gerilimini en yüksek seviyede ve bütün berraklığıyla yansıtmaktadır.

Aşağıda göreceğimiz gibi, bir sosyolog olarak onun için 'kendimize dönüş', İbn Haldun'a dönüştür. O bunu savunurken, arayışlarla dolu maceralı bir hayat serüveninin onu ulaştırdığı son noktayı ifade etmiş bulunmaktadır. Yoksa tesadüfen karşılaşmış ilginç bir yazardan bahsetmemektedir.

Cemil Meriç ve Eleştirel Sosyoloji

Cemil Meriç tenkitçi sosyologlar çizgisine mensuptur. Batı sosyolojisi Türkiye'ye girdikten sonra, Türk aydınları ve akademisyenleri sosyolojiye karşı ya taklit veya tenkit tutumunu benimsemişlerdir. Ezici çoğunluğu temsil eden ve taklit tutumunu benimseyenler, Batı sosyolojisini kendi içinde veya Türk toplumuna uygulanabilirliği açısından hiç bir sorgulamaya girişmemişler, olduğu gibi almaya ve uygulamaya çalışmışlardır. Bu tutum aynı zamanda resmi ideoloji ve eğitim politikası olarak da benimsenmiştir. Çok küçük bir azınlıktan oluşan tenkit tutumunu benimseyenler ise Batı sosyolojisini hem kendi içinde hem de Türk toplumuna uygulanabilirliği açısından sorgulamışlardır. Prens Said Halim Paşa, İzmirli İsmail Hakkı, bir dönem ve kısmen Ziya Gökalp, Cemil Meriç, Kemal Tahir, Nureddin Topçu, Baykan Sezer ve Korkut Tuna bu geleneğe mensuptur. Bu sosyologlar, Batı sosyolojisine eleştirel bir tutumla yaklaşmışlar ve bu tutumlarını eserlerinde yansıtmışlardır. Eleştiriler hem bizzat sosyolojinin kendisini hem de onun Türk tarihine veya toplumuna uygulanabilirliğinin sorgulanması üzerinde yoğunlaşmıştır.

Tenkitçi sosyologlardan bir kısmı, sadece Batı sosyolojisini eleştirmekle kalmayıp ona alternatifler de önermişlerdir. Bu alternatifler ya Batı sosyolojisi ile yerli kültürün bazı öğelerini sentez şeklinde olmuştur. Ziya Gökalp'in İctimai Usul-i Fıkh'ı buna en çarpıcı örnektir. Ya da Batı sosyolojisi tamamen reddedilerek, yerine yerli bir alternatif ikame edilmeye çalışılmıştır. Said Halim Paşa ve İzmirli İsmail Hakkı'ya göre bu alternatif Fıkh'ın ilmidir. Cemil Meriç'e göre ise bu alternatif Batı sosyolojisinin alternatifi İbn Haldun'un umran ilmidir. Baykan Sezer'e göre ise Batı sosyolojisinin alternatifi, Türk sosyolojisidir.

Cemil Meriç'in mensup olduğu tenkitçi sosyologlar çizgisine kısaca dikkat çektikten sonra şimdi, onun sosyoloji eleştirisine daha yakından bakabiliriz. Önce onun bizat bir ilim olarak sosyolojiye daha sonra da sosyolojinin Batı'dan bize aktarılışına ve uygulanışına bakışını göstermeye çalışacağız.

Batı'da Sosyoloji: Yeni Teoloji

Sosyoloji bir ilim midir? Bu sorunun Batı'da çok çeşitli cevapları var. Pozitivistlere göre sosyoloji doğa bilimleri gibi pozitivist kuram ve yöntemleri kullanan bir bilimdir. Yorumsamacılara göre ise sosyoloji kültürel veya manevi dünyayı konu edinen ve anlama yöntemini kullanan, kendine has bir kuram ve yöntemi olan bir bilimdir. Üçüncü bir gruba göre ise sosyoloji bir bilim değil bir ideolojidir. İşte Cemil Meriç te bu gruba dahildir.

Eğer sosyoloji bir ideoloji ise, o zaman ideoloji nedir? Cemil Meriç bunun cevabını şöyle verir: "İzm'ler idrakimize giydirilmiş deli gömlekleri. İtibarları menşelerinden geliyor. Hepsi de Avrupalı" (Meriç, 1992b: 90). Cemil Meriç'e göre gerçek aydınlar, sosyolojinin itici sıkıcılığından kurtuluşu ideolojide aramaz, iffetlerini, işveli cazibelerine rağmen İzm'lere ve ideolojilere teslim etmezler. Buradan onun sosyoloji karşısındaki yaklaşımının temelden sorgulamacı ve eleştirel olduğunu görmekteyiz. Ona göre, Marksizm'in önemli katkılarından birisi, sosyal bilimlerin ideoloji olduğunu göstermesidir çünkü her ideoloji mensup olduğu sosyal grubun çıkarlarını savunur.

Önce Cemil Meriç'in Marx yorumu ve ideoloji tanımıyla başlayalım:

"Hayatı, zaafı, hastalıklarıyla, belli bir milletin, belli bir asrın adamıdır Marx. İzm'ler -bu manada-insan idrakine giydirilmiş deli gömlekleridir. Her ...ist, koltuk değneği olmadan yürüyemeyeceğini itiraf eden bir zavallıdır. İzm'ler birer anakronizm'dir, birer anakronizm yani kalıplaşan, canlılığını yarı yarıya kaybeden birer konserve düşüncedir. Batı'dan gelen hiç bir izm masum değildir.

Biz ki, nass'ı mukaddesler dünyasından kovduk... Avrupa'nın içtimai ve siyasi mitosları karşısında bu apışıp kalmak, bu kendini küçük görmek, bu papağanlaşmak ne için? Unutmamak lazım ki 'izm'ler içtimai bir sınıfın müdafaasıdır. İçtimai bir sınıfın, bir milletin veya bir medeniyet camiasının" (Meriç, 1992b: 187-188).

Cemil Meriç, sosyolojisi bir bilim olarak görmez; aksine onu "teoloji", "son moda mitoloji", bazen "sahte ilim" ve "soğuk ideoloji" olarak adlandırır. Ona göre sosyolojinin bilimle tek ortak yönü sıkıcılığıdır. Aydınların, sosyoloji yerine başka ideolojilere rağbet etmelerinin altında sosyolojinin şiirsiz soğuk bir ideoloji olmasının yattığını belirtir. Nitekim Avrupa'da kendini bir bilim olarak kabul ettirebilme konusunda zorlu bir mücadele veren sosyoloji, Fransa'da liselere girmeyi ancak 1958'de başarabilmiştir.

İdeolojiden başka bir şey olmayan sosyoloji Cemil Meriç'e göre Batı'nın kendine has şartlarının, krizlerinin ve iç çatışmalarının bir ürünüdür: "Sosyoloji buhranların çocuğu." Bu tespitler, zimnen şu soruları sormaktadır: Peki aynı buhranları yaşamayan bizim toplumumuzda sosyolojinin işi ne? Ortaya çıktığı toplumda bile kabul görmeyen sosyolojiyi biz niçin kabul etmeliyiz?

Cemil Meriç'e göre, Comte, Le Play ve Durkheim'in çalışmalarını ve sosyoloji kuramlarını da bu bakış açısından ve ortaya çıktıkları toplumsal bağlamda yorumlamak gerekir. Ona göre Comte, Fransa'daki "ihtilalin ölümüne mahkum ettiği Katolikliği, "insanlık dini" ismi altında hortlatan bir yarı deli"dir. Le Play ise kilisenin sosyalizme karşı tepkisinin ifadesidir: o "sürüyü şer kuvvetlerine kaptırmak istemeyen kiliseyi temsil eder; şer kuvvetlerine, yani sosyalizme." Durkheim de kendi sosyal sınıfının çıkarlarını savunur: onun sosyoloji anlayışı da içinde yaşadığı dönemdeki sosyal ve siyasi çatışmalar bağlamında bir anlam kazanır. Cemil Meriç Durkheim hakkındaki görüşünü şöyle ifade eder: "Durkheim, sarsılan düzeni rasyonalizm rayına oturtmaya çalışan bir haham torunu."

Cemil Meriç'e göre, Comte, Le Play ve Durkheim, "yeni teolojinin üç uknunu"dur. Le Bon ve Demolins onların yamaklarıdır. Ona göre sosyolojinin mimarları, Fransa'daki toplumsal düzeni sosyalizme karşı korumaya çalışan beceriksiz birer çoban köpeğidir. Adı geçen sosyologların (Comte, Le Play ve Durkheim) ortak özelliği, mensup oldukları toplumsal sınıf için "kötü bir nasır (destekçi)" olmalarıdır. Hepsinin ortak hedefi aynıdır: "Dava: Hıristiyan Batı toplumunu istikrara kavuşturmak, dördüncü sınıfın ataklarını önlemek. Bir Fransız yazarı "çoban köpekleri" diyor üstatlara."

Cemil Meriç, iki düşman kardeş olarak gördüğü Marx ve Weber hakkındaki düşüncesinde de onları içinde yaşadıkları Batı toplumdan ve o toplumun dış dünya ile ilişkileşendiren kopuk bir şekilde ele almaz. Ona göre Marx ve Weber her ne kadar bir çatışma içinde olsalar da, Batı dışı toplumlara yaklaşımları söz konusu olduğunda şaşılacak bir şekilden benzerlik gösteren bir tutum sergilerler. Her ikisi de Batı'nın üstünlüğünü göstermek gayreti içindedir.

Avrupalı'ya göre, Marx ve Weber, sosyolojisinin iki düşman kardeşidir. Ama, Doğu söz konusu oldu mu, rakipler anlaşmazlıklarını unuturlar, coğrafi kaderciliği "bilimsel" bir hakikat gibi sergiler Marx; "ülkedeş"lerinin Doğu'yu sömürürken vicdan azabı duymamaları için, bir kurt masalı uydurur: A.T.Ü.T. (Asya Tipi Üretim Tarzı).

Weber'in hareket noktası ise şu: Avrupa dünyanın kalbğâhı; insan bütün büyük fetihlerini Avrupa'nın kılavuzluğunda gerçekleştirmiştir. Öteki medeniyetler birer emekleme, birer başlangıç, birer müsvedde. Avrupa'nın ayırıcı vasfı: akılcılık. Çağdaş tarihin mimarı: burjuvazi. Dünyanın başka ülkelerinde burjuvazi olmadığı için, Avrupa'ninkine benzeyen bir medeniyet de yok. Birçok ülkeler kapitalizmin eşiğine kadar gelmişler, fakat kapitalizme geçmemişler. Sınâf kapitalizm, Protestan ahlakının eseri (Meriç, 1992b: 185-186).

Yukardaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi, Weber ve Marks Batı'nın Batı dışı toplumlarla ilişkilerinde, Batı tarafının tutmakta, ve Batı sömürgeciliğini eleştirmek bir yana, adeta sömürgeciliği meşrulaştırıcı bir tavır sergilemektedir. Marks, Batı'nın üstünlüğünü üretim tarzına bağlarken, Weber rasyonaliteye bağlamaktadır. Her ikisi de Batı'nın üstünlüğünü tartışılmaz ve eleştirilmez bir veri olarak almaktadırlar. Her ikisi de Batı'nın niçin üstün ve erişilemez olduğunun kuramını üretme çabası içersindedirler.

Ancak Cemil Meriç, Weber'in Batı medeniyetinin rasyonel olmakla diğer medeniyetlerden ayrıldığı ve üstünlüğünün kaynağının rasyonalite olduğu iddiasını da şöyle eleştirmektedir:

Acaba öyle mi? Weber'in Protestan ahlakına yamamak istediği rasyonalite, irrasyonelitenin ta kendisi değil mi? İnsanı eşyalaştıran, insan haysiyetini sığır indiren bu ahlak, kapitalizmin cinayetleri ve adilikleri üzerine örtülen bir şal (Meriç, 1992b: 185-186).

Cemil Meriç, Weber'in tarihin Avrupalı bir ilim olduğu iddiasını da samimiyetsizlik olarak eleştirmektedir. Çünkü Weber'in mutlaka İbn Haldun gibi büyük bir tarihçinin varlığından haberdar olması gerekir:

"Tarih bir Avrupa ilmidir, Weber'e göre. Oysa, *Mukaddime* 1860'larda Fransızca'ya çevrilmiş. Geniş tecessüslü bir ilim adamın bu büyük kitaptan habersiz oluşu düşünülebilir mi? Ne çirkin samimiyetsizlik!" (Meriç, 1992b: 185-186).

Cemil Meriç'in Marx ve Weber arasındaki ihtilafın bizim açımızdan anlamsız olduğunu çünkü her ikisinin de bize bakışında aynı tutumu sergilediğini düşündüğünü görmekteyiz. Ona göre Marx da Weber de Batı çıkarlarının ve üstünlüğünün savuncularıdır. Marx ve Weber'in yaklaşımının Türkiye'de hiç bir sorunumuzun açıklanmasına yaramayacağı hükmüne varan Cemil Meriç, Marx'ın tek faydasının da sosyolojinin yanlışlarını göstermesi, Weber'in tek faydasının da Marks'ın yanlışlarını göstermesi olduğunu şöyle ifade eder:

"Weber, Protestan insanın yani Hıristiyan Avrupa'nın destancısıdır. Asil bir davranış! Ama, o âteşin Alman milliyetçisinin Türk insanına ifşa edeceği hakikat ne? Marksizm'in tek büyük faydası olmuştur: dikkatimizi liberal Avrupa'nın yalanlarına çekmek. Yani, içtimâî ilimlerin birer ideoloji olduğunu öğretmek. Weber de, "bir nevi Marksizm" in panzehiri olarak tavsiyeye şayan" (Meriç, 1992b: 185-186).

Buradan çıkaracağımız hisse, Batılı sosyoloji kuramlarını muhalifleriyle birlikte tanımaya çalışmanın, o kuramların dogmatik bir yaklaşımla müsellemler hakikatlermiş gibi kabul edilmesini önleyecek bir yöntem olarak benimsenmesidir. Birbirine muhalif kuramlar, birbirinin panzehiri olarak kullanılabilir.

Cemil Meriç, İkinci Dünya Savaşından sonra dünyada yaygınlık kazanan Amerikan sosyolojisini de aynı yaklaşımla eleştirir. Ona göre İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya "yeni putlar" sürülmüştür: Truman, Marshall planı ve Amerikan sosyolojisi. Amerikan sosyolojisi de içinden çıktığı toplumsal şartların bir ürünüdür ve onu üreten toplumun çıkarlarını korumak için ortaya çıkmıştır:

"Bu "bilimsel" sosyolojinin ilk amacı, Amerikan iş çevrelerinin mutlak hükümlerini sağlamak; ilk keşiflerinden bir sosyo-drama. Sosyo-dramanın temelinde şöyle bir peşin hüküm yatar: Amerikan toplumu mümkün dünyaların en iyisi, ama işletmelerde ufak tefek aksaklıklar görülüyormuş. Adam... Bu canım düzene ayak uydurmayan birkaç ruh hastası, psiko-drama veya sosyo-drama ile afiyete kavuşturulur, olur biter" (Meriç, 1992b: 183-184).

Avrupa ve Amerika kaynaklı sosyolojiyi böylece eleştiren Cemil Meriç gözlerini Sovyet sosyolojisine çevirir. Orada da bekleneni bulamaz. Çünkü Sovyet sosyolojisi, Avrupa ve Amerikan sosyolojisine bir alternatif olmayıp onun bir karikatüründen ibarettir.

Cemil Meriç sosyolojiyi incelerken benimsediği eleştirel tutumu, Oryantalizm, antropoloji ve Türkoloji'yi incelerken de sergiler. Ona göre, Oryantalizm sömürgeciliğin keşif koludur. Antropoloji ise müspet bir ilimden çok Batı'nın çıkarlarını maskeleyen bir ideolojidir. Antropoloji, Batının sömürgeleştirdiği ülkeleri daha iyi tanımasına yardımcı olan bir faaliyetin ürünüdür (Meriç, 1986: 55-59).

Bu bakış açısından, Batı sosyolojisi, veya daha genel bir ifadeyle Batı kaynaklı tüm sosyal bilimler, evrensel bilimler değildir. Tam tersine Batı içi ve dışı güç çatışmalarının bir ögesidir.

Cemil Meriç Batı sosyal bilimini anlamaya çalışırken nasıl bir yöntem benimsemiştir? Yukarıda gördüğü gibi, o Batının iç ve dış ilişkilerini hesaba katan bir yöntemle Batı bilimini anlamaya çalışmıştır. Bu yöntem, sosyolojiyi içinde doğduğu toplumun iç ve dış çatışmalarından bağımsız soyut bir bilim olarak ele alan sosyoloji tarihi yaklaşımından son derece farklı bir bakış açısı sergilemektedir.

Başka bir ifadeyle, Cemil Meriç bilgi sosyoloji yöntemini bizzat sosyolojinin kendisine uygulamakta veya 'sosyolojinin sosyolojisi'ni yapmaktadır denebilir.

Bizde Sosyoloji: Nesilleri Uyumak İçin Kullanılan Sahte İlim

Cemil Meriç Batı sosyolojisinin Türkiye'de gördüğü aşırı ilgiyi ve sosyolojiden beklenen rolü eleştirel bir şekilde ele alır: 'Fransa 1958'e kadar liselere almıyor sosyolojiyi. Bizde 1914'ten beri kürsüsü var.' Ayrıca, Türk aydınları Osmanlı'nın son döneminden bu yana sadece sosyolojinin öncülerinin fikirlerini kutsamakla kalmamış, ikinci sınıf Batılı sosyologları da büyük bir saygıyla baştaçı etmiştir: 'Yeni teolojinin üç uknumu -Le Bon ve Demolins gibi yamaklarıyla birlikte- ikinci Meşrutiyet'in en itibarlı kâhinleridir.'

Kitleler, aslında bir teoloji olan sosyolojiden bir bilim olarak Türk toplumunun meselelerine bilimsel çözümler beklemişlerdir. Ancak sosyoloji kitlelerin kendinden beklediği işlevi yerine getirememiştir. Çünkü Sosyoloji Batı medeniyetinin ürünüdür ve başka bir medeniyete taşındığı zaman orada doğduğu yerdeki tartışmalı fonksiyonunu bile yerine getirmesini beklemek doğru olmayacaktır. Çünkü sosyolojiyi üretenler bizim toplumumuzun yabancıları olduklarından kuramlarını geliştirirken bizim toplumsal gerçekliklerimizi göz önüne almamışlardır. Zaten, Cemil Meriç'e göre sosyolojiyi Türkiye'ye ithal edenlerin maksadı da bu değildir; tam aksine onlar sosyolojiyi bir sahte ilim olduğunu bile kitleleri uyutmak için Türkiye'ye getirmişlerdir.

"Hangi meselemize aydınlık getirdiler. Başka bir dünyanın, başka bir medeniyetin çocuğuydular. Yeryüzünde yaşadığımızdan bile haberleri yoktu nerdeyse. Büyük bir isticalle ithal edilen bu sahte ilim tek işe yaramış: nesillerin uyanmasını önlemek.

Hüsnüne esir olduğumuz bu yeni ideoloji, edebiyatın en sevimsiz dalı. İlme benzeyen tek tarafı; sıkıcılığı. Kendi tarihlerinden, kendi mukaddeslerinden, bir kelimeyle kendi ruh dünyalarından habersiz nesiller, bir ülkeden bir ülkeye, bir medeniyetten bir medeniyete taşınınca bütün hikmet-i vücudunu kaybeden bu şiirsiz, bu soğuk ideolojiden öylesine bezmişlerdir ki, iffetlerini herhangi bir gerçek ideolojiye teslim etmelerine şaşmamak lazım" (Meriç, 1992b: 183-184).

Cemil Meriç 'Bizde Sosyoloji' başlıklı kısa yazısında sosyolojinin Batı'nın krizinin sonucu olduğunu ve amacının Burjuva düzenini meşrulaştıracak kuramlar geliştirmek ve kitlelerin şuurlarını bulandırmak olduğunu savunur. Bunun anlamı, sosyolojinin bizim toplumsal tecrübemizin, çatışmalarımızın ve buhranlarımızın ürünü olmadığını.

Sosyoloji bir buhranın çocuğu. Çağdaş Batı düşüncesi üç başlı: ekonomi politik, sosyalizm, sosyoloji. Burjuvazi, yaptıklarını anlamak, yapacaklarını programa bağlamak istiyor. Sosyoloji bir bakıma mistifikasyon, bir bakıma jüstifikasyon. Nihayet mevcut düzenin müdafaasını üzerine alan yeni bir teoloji. Fransa 1958'e kadar liselere almıyor sosyolojiyi. Bizde 1914'ten beri kürsüsü var. Neden? Comte'un, Le Play'in, Durkheim'in herhangi bir sorumuza cevap vermesi beklenebilir mi? Comte kilisenin çöküşünden bir türlü teselli bulamayan ve uzun çırpınışlardan sonra Katolikliği insanlık dini ismi altında hortlatan bir yarı-deli; Le Play; kilisenin taarruzu. Dava insanı şer kuvvetlerine kaptırmak. Bu düşüncenin kaynağında Büyük Endüstri Devrimi var (Meriç, 1993:177-178).

Sosyoloji bizim toplumsal deneyimlerimizin ürünü olmamasına rağmen, çok erken bir dönemde sosyoloji üniversitelerimizde ve liselerimizde ders olarak okutulmaya başlamıştır. Cemil Meriç, Türkiye'de sosyolojinin doğduğu ülkeden daha fazla itibar görmesini de sorgular:

"Bizde sosyoloji kürsüsü, aynı programın başka bir tarzda ve başka bir planda uygulanışıdır. Yani Selanik kanalı ile Hıristiyan Batı burjuvazisi, imparatorluğun istikbalini kontrol altına almak ve onu kendi meseleleri üzerinde düşünmekten alıkoymak arzusunda. Ziya Gökalp'in, Mehmet İzzet'in, Necmettin Sadak'ın temsil ettiği sosyoloji tek hedef güder: Türk zekâsını kendisini zerre kadar ilgilendirmeyen konularla meşgul etmek, gelecek nesillerin uyanmasını önlemek. Bu sosyoloji bir beşinci koldur. Bir ihanet mihrakıdır. Bugün de aynı habis emelleri sadakatle gerçekleştirmektedir. Amerika büyük sanayideki sürtüşmeleri önlemek için sosyodramayı icad eder. Sosyodrama şu peşin hükme dayanır: sınılaşmış Amerikan toplumu mümkün dünyaların en iyisidir, bununla beraber işletmelerde bazı aksaklıklar görülmektedir, bu oyunun kaidesidir, yani normaldir, makinenin yağlanması lazımdır. Aksaklığa sebep olanlar ruh hastalarıdır, psikodrama veya sosyodrama ile afiyete kavuşturulurlar. Ne zaman sanayileşeceği belli olmayan bir ülkenin çocukları neden Moreno üzerinde kafa yormak mecburiyetinde bırakılırlar?" (Meriç, 1993:177-178).

Cemil Meriç'in Türkiye'de sosyolojinin tarihini nasıl yorumladığını ortaya koyan yukardaki alıntı, alışılmamış, sıradışı bir yaklaşımı içermektedir. Batılılaşmanın kaçınılmaz bir unsuru olarak Batı'dan sorgusuz sualsiz ve hiç bir tenkit ve tahlil süzgecinden geçirilmeden doğmatik bir yaklaşımla alınan sosyoloji karşısında Cemil Meriç çok ağır eleştiriler getirmektedir. Batı toplumu içindeki işlevini bile eleştirdiği sosyolojinin, bir başka medeniyet alanı olan Türkiye'deki işlevi konusunda Cemil Meriç'in eleştirileri çok daha ağırdır:

"Sosyoloji talebesi, Sorokin'den aktarılmış garip bir sosyoloji tarihinde, yüzlerce isimle karşılaşır. Gerçekte hiçbirinin kendi davası ile ilgisi yoktur. Çoğunun ise hiçbir dava ile ilgisi yoktur. Sersemeler, afallar ve karşısına çıkan ilk ideolojiye iffetini teslim eder. İdeoloji sıcaktır, vaitkârdır, insanidir" (Meriç, 1993:177-178).

Cemil Meriç sadece kendi dönemindeki Türk aydınının sosyoloji karşısındaki tavrını eleştirmekle kalmaz, aynı zamanda Tanzimat'tan bu yana Türkiye'nin önde gelen toplum bilimcilerini veya sosyal düşünceye katkı yapmış aydınlarını tenkitçi bir gözle inceler. Bunlar arasında Cevdet Paşa, Namık Kemal ve Genç Osmanlılar, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Beşir Fuat gibi Genç Türkler yanında Akif ve Fikret gibi isimlerde vardır.

Cemil Meriç, döneminin önde gelen toplumbilimcileri ve aydınları hakkındaki kanaatini yazıya geçirmiş ve onu toplumla paylaşmıştır. Bu davranış diğer sosyologlarda pek görülmeyen bir davranıştır. Kanaatimce, bunda Cemil Meriç'in edebiyat tenkitçiliği yönünün etkisi olmuştur. Onun hakkında düşüncelerini belirttiği toplumbilimciler ve toplumsal düşünceye katkıda bulunan aydınlar arasında şunlar vardır: Şerif Mardin, Erol Güngör, Necip Fazıl, Peyami Safa, Nazım Hikmet, Said Nursi, Berke Vardar ve Attila İlhan. Bunların yanında, Cemil Meriç'in hakkında eleştiri ve kanaatini yazıya geçirdiği ve yayınlayarak okuyucuları ile paylaştığı daha bir çok isim vardır.

Ona göre Şerif Mardin, Türkiye'de tefekkürün hala mümkün olduğunu ispat eden adamdır. Cemil Meriç, diğer Türk sosyologlarına keskin eleştiri okları ile saldırdığı halde, Şerif Mardin'i şöyle över:

"Marksomanların (tabir galiba bendenize aittir) panayır hokkabazlığına çıktığı bir ülkede, sağ cenahın esrarkeş uykusuna daldığı bir ülkede tefekkürün hala mümkün olduğunu ispat ediyorsunuz.... Kitabınız bana yaşamak sevinci verdi. Çoktandır duymadığım bir sesi duyar gibi oldum: bir vicdanın sesini. Teşekkür ederim... Bu mektubu bir sevinç çığlığı olarak kabul buyurunuz... Şimdi bahtiyarım. Bir dost bulmanın bahtiyarlığı. Hürmet ve hayranlıklarımın kabulünü dilerim, efendim" (Meriç, 1993:168-169).

Cemil Meriç, Şerif Mardin hakkındaki bu övgülerine rağmen, samimi bir şekilde yapıcı tenkitlerini ifade etmekten de geri durmaz. Şerif Mardin, Anglo-Saxon edebiyatını teferruatı ile tanımaktadır ama Fransızları da ihmal etmemelidir. Ayrıca İbn Haldun'u görmüş olmalıdır. Türk dilini korumaya çalışmalıdır.

Erol Güngör hakkında da benzer bir yaklaşım sergileyerek beğendiği ve eleştirdiği yönlerini ortaya koyar. Bir yazısında Erol Güngör, Berke Vardar ve Attila İlhan'ı mukayese eder ve "Erol'u edebiyat Cumhuriyet'inde nereye yerleştireceğiz?" sorusunun cevabını arar. Erol Güngör, kendisiyle diyalog kurulabilecek bir kişidir, düşünceleri sağlamdır fakat üslubu yavandır:

"Erol'u edebiyat cumhuriyetinde nereye yerleştireceğiz? Üslubu adamakıllı yavan, düşünceleri metin. Metin, çünkü kucağında yaşadığı toplumunkilerle çatışmıyor. Ne yeni, ne şaşırtıcı. Ama bağınaz da değil. Çılgınlıkları ile değil, akl-ı selimi ile rahatsız eden birecessüs... Keyf uykusuna dalan sağ cenahın kafası oldukça işleyen bir yazarı.... Ama onun da tereddüdü yok... Erol, ne budala, ne cahil, ne üçkağıtçı... Erol, Batı'yı tanıyan bir medreseli... Ali Şeriatî'ye göre korkak ve pırsınk. Şevket Eygi'ye göre, yiğit ve pervasız... İslamiyeti bilen eski bir MHP'li. İslamiyet'i bilen ve çağdaş düşünceden haberi olan" (Meriç, 1993:288-291).

Şerif Mardin ve Erol Güngör örnekleriyle ortaya koymaya çalıştığımız gibi, Cemil Meriç yaşadığı dönemdeki sosyologların çalışmalarını takip etmiş ve onları eleştirel bir şekilde gözden geçirmiştir. Eleştirileri, hem tenkit, hem takdir, hem de tavsiye içermiştir.

Çözüm: Kendimize Dönmek İbn Haldun'a Dönmektir

Batı sosyolojisi karşısında böylesine olumsuz ve tenkitçi bir tavır takınan Cemil Meriç bize alternatif olarak ne sunmaktadır? Cemil Meriç konuyu çözümsüz bırakarak sadece Batı sosyolojisini tenkit ile kalmaz, bizim düşünce geleneğimizden hareketle bir teklif de sunar: İbn Haldun'un "umran ilmi". Ona göre "umran" en geniş manasıyla insan toplumu demektir.

Cemil Meriç'teki İbn Haldun tutkusu çok dikkat çekicidir. Türkiye'de sosyolojinin önde gelen ustası Şerif Mardin'e yazdığı mektupta onun dikkatini İbn Haldun'a çekmesi de bunu yansıtır. Cemil Meriç'e göre İbn Haldun hem sosyolojinin hem de medeniyet tarihinin kurucusudur: "Evet... İbn Haldun, hem medeniyet tarihinin hem de sosyolojinin kurucusu. İçtimai ilimlerin dayandığı temel prensiplerden bir çoğunu ilk defa olarak ifade eder ve uygular" (Meriç, 1996: 139-163).

Cemil Meriç'in söz konusu ettiği ve ilk defa İbn Haldun tarafından ortaya atılan temel prensipler kısaca şunlardır:

1. Sosyal olaylar da kanunlara uyarlar.
2. Bu kanunlar kitleler için geçerlidir.
3. Bu kanunlar ancak geniş sayıda olayları bir araya getirmek, ortak unsurları ve zincirlenişlerini incelemek suretiyle bulunabilirler.
4. Aynı içtimai kanunlar, aynı yapıdaki toplumlar için geçerlidir.
5. Toplumlar hep aynı durumda kalmazlar.
6. İçtimai kanunlar biyolojik ve maddi amillere irca edilemez.

Cemil Meriç'e göre, İbn Haldun'un aynı zamanda ampirist ve pozitivist yaklaşımın da öncüsüdür:

"Tunus'lu filozofun bilgi teorisi, ampirist ve pozitivist bir teori. Bütün bilgilerimizin kaynağı, duyumlar. Cevherler ve illetler üzerinde münakaşa boşuna. İbn Haldun, imanın yolunu açmak için felsefeyi bir yana iter. Aklın kavrayamadığı hakikatlere, tasavvuf ve vahiy yolu ile erişilebilir" (Meriç, 1996: 139-163).

Cemil Meriç, İbn Haldun mirası karşısında Batılıların ve Türk aydınlarının tutumunu eleştirir. Batılılar onun öncülüğünü çok geç itiraf etmişlerdir. Cumhuriyet dönemi Türk aydınları ise Osmanlı aydınlarının aksine, İbn Haldun ile sağlıklı bir ilişki kuramamışlardır. İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinin Z. Kadiri Ugan tarafından yapılan ve M.E.B. tarafından basılan Türkçe çevirisi yanlışlarla doludur.

Cemil Meriç, İbn Haldun'u yeni nesile tanıtabilmek için çok büyük bir gayret sarf etmiştir. Ona göre bu yolu, İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinin daha güvenilir bir tercümesinin yapılması ve genç neslin sıkılmadan okuyabileceği şekilde tekrarlardan arındırılmış bir İbn Haldun antolojisinin hazırlanmasıdır. Bu iki tavsiye de hala gerçekleşmemiştir.

Cemil Meriç, Batı sosyolojisini benimsemeyi kendi düşünce geleneğine ve toplumsal gerçekliğine yabancılaşmak ve Batı çıkarlarının savunuculuğunu üstlenmek olarak gördüğü halde, İbn Haldun'a yönelmenin kendimize dönmek anlamına geldiğini savunur: "Kendimize dönmek, bir manada, İbn Haldun'a dönmektir" (Meriç, 1996: 163).

Sonuç

Bu yazıda Cemil Meriç'in hayatı hakkında kısa bilgiler verdikten sonra onun sosyoloji hakkındaki eleştirel görüşlerini tanıtmaya çalıştık. Bunu yaparken onun Türk düşüncesindeki eleştirel sosyoloji geleneği içindeki yerini göstermeye gayret ettik.

Bir sosyolog olarak onun katkısı bundan ibaret değildir çünkü o bir çok toplumsal olgu ve olay hakkında da görüş belirtmiş ve fikir yürütmüştür. Fakat Cemil Meriç'in söz konusu toplumsal tahlillerinden önce, bir ilim olarak sosyoloji hakkındaki kanaatleri bize daha önemli olduğundan bu yazıda onun sosyoloji düşüncesine öncelik verdik. Çünkü bir sosyoloğun sosyoloji tasavvuru onun toplum ve kültür hakkındaki düşüncelerinin temelini teşkil eder.

Cemil Meriç, eleştirel toplumbilimciler arasında önemli bir yere sahiptir. Onun sosyolojiye yönelttiği eleştirilerin ideolojik bir sebebi yoktur. Tam tersine onun tenkidinin sebebi, ideolojinin kendini bilim kılığında takdim etmesidir. Cemil Meriç, bu sahte bilimin maskesini yırtarak altındaki gerçeği ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

Böylece bilime en gerekli katkıyı sunmuştur; eleştiri. Bilimsel düşünce eleştiri ile gelişir. Bu yüzden eleştiriye toplumbilime karşı düşmanlık ve karşıtlık olarak görmek yerine, bilimin gelişmesi için zorunlu bir katkı olarak görürsek, Cemil Meriç'i daha iyi anlar ve takdir ederiz.

Umran safında uygarlığa karşı, irfan safında kültüre karşı Cemil Meriç'in başlattığı entelektüel kavga aydınımıza ve genel olarak insanımıza ilginç ve önemli gelmekte ama aydınlarımız bu kavgayı sahiplenme cesaretini ve yürütebilme kabiliyetini gösterememektedirler. Ancak düşüncenin gelişebilmesi için entelektüel ve vicdani gerilim gereklidir.

Bu nedenle, kendisinin bir çok 'hayranı' olduğu halde, ne yazık ki Cemil Meriç'in eleştirel toplumbilim alanında takipçisi henüz çıkmamıştır. Onun mensup olduğu ve katkıda bulunduğu, Batı sosyolojisinin kendi içinde ve ülkemizde uygulanmasının çelişkilerinin gözler önüne serilerek eleştirilmesini hedefleyen eleştirel sosyoloji geleneği inkıraz uğramıştır denebilir.

Cemil Meriç benzeri eleştirel sosyologların son dönemde ortaya çıkmamasının sebebi, kanaatimce, Türkiye'de düşünce geleneğinin -özellikle İslamcı ve solcu kanattayayıflamasıdır. Çünkü önceki dönemlerin Said Halim Paşa, İzmirli İsmail Hakkı, Kemal Tahir ve Baykan Sezer gibi önde gelen eleştirel toplumbilimcileri, özellikle bu iki düşünce geleneğinden çıkmıştır.

Bu nedenle Cemil Meriç'in yeri hala doldurulamamıştır. Belki de onun eserlerine duyulan ilginin hala çok canlı ve taze kalmasının sebebi burada yani eleştirelilikte yatmaktadır.

Kaynakça

- Göze, E. (1975). *İçimizden Otuz Kişi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
Meriç, C. (1986). *Kültürden İrfana*.
Meriç, C. (1992). *Jurnal 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
Meriç, C. (1992b). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.
Meriç, C. (1993). *Jurnal 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.
Meriç, C. (1996). *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ek: Cemil Meriç Bibliyografyası

Telif Eserler (İlk Baskıları)

1. Hind Edebiyatı, İstanbul: Dönem Yayınları, 1964, (genişletilmiş 2. baskı: Bir Dünyanın Eşiğinde, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1976).
2. Saint-Simon: İlk Sosyolog-İlk Sosyalist, İstanbul: Çan Yayınları, 1967.
3. Sosyalizm ve Sosyoloji Tarihinde Pierre Joseph Proudhon (1809-1865), İstanbul: Türkiye Harsi Araştırmalar Derneği Yayınları, Fakülteler Matbaası.
4. Bu Ülke, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1974.

5. Umrandan Uygarlığa, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1974.
6. Mağaradakiler, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1978.
7. Kırk Ambar, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980.
8. Bir Facianın Hikayesi, Ankara: Umran Yayınları, 1981.
9. Işık Doğudan Gelir, İstanbul: Pınar Yayınları, 1984.
10. Kültürden İrfana, İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.
11. Jurnal 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
12. Jurnal 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
13. Sosyoloji Notları ve Konferanslar, İstanbul: İletişim Yayınları 1993.

Tercümeleler

1. Balzac, Honore de, Altın Gözlü Kız, İstanbul: Kenan Matbaası, 1943.
2. Balzac, Honore de, Otuzunda Kadın, A. Bolat Kitabevi, 1945.
3. Balzac, Honore de, Onüçlerin Romanı, Yüksel Yayınevi, 1945.
4. Balzac, Honore de, Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti, İnkılap Kitabevi, 1946.
5. Heyd, Uriel, Türk Milliyetçiliğinin Temelleri, 1980.
6. Rodinson, Maxime, Batıyı Büyüleyen İslam, Pınar Yayınları, 1983. Wilder, Thornton, Köprüden Düşenler, (I. Çataloğlu ile beraber), İstanbul: Tur. Yayın, Yüksel Mat, 1981.
7. Hugo, Victor, Hernani, İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınım, Maarif Basımevi, 1966.

Hakkında Çıkan Kitap ve Yayınlar

1. Ahmet Turan Alkan, Doğu ve Batı Arasında Cemil Meriç, Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.
2. Cafer Vayni, Cemil Meriç, Ankara: 2002.
3. Mesud Fani Bilgili, Manda İdaresinde Hatay Kültür Hayatı, Antakya: 1939.
4. Düccane Cündioğlu, Bir Mabed Bekçisi Cemil Meriç: Roman ve Balzac; Şiir ve Hugo, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.
5. Düccane Cündioğlu, Bir Mabed İşçisi Cemil Meriç: Bir Cumhuriyet Aydınının Serencamı, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.
6. Düccane Cündioğlu, Bir Mabed Savaşçısı Cemil Meriç, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.
7. Edisyon, Cemil Meriç ve Bu Ülkenin Çocukları, Yayına Hazırlayanlar: Ayşe Çavdar, Ergün Meriç, İz Yayıncılık, 1998.
8. Edisyon, Cemil Meriç ve Bu Ülkenin Çocukları, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
9. Ergun Göze, İçimizden 30 Kişi, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1975.
10. Göksal Çetin, Sağ ve Sol Karşısında Cemil Meriç, İstanbul: Artus yay., 2007.
11. Halil Açıkgöz, Cemil Meriç'le Sohbetler, İstanbul: Seyran Yayınları, 1993.
12. Hazırlayanlar: Abdullah Uçman, Handan İnci, Bir 150'liğin Mektupları, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998.
13. Kemal Sülker, Savaş Yıllarında Bir Sürgün, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1986.
14. Kemalettin Taş, Din ve Toplum Karşısında Cemil Meriç, İstanbul: Artus yay., 2007.
15. Mehmet Çınarlı, Sanatçı Dostlarım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1979.
16. Mehmet Tekin: Cemil Meriç'in Konuşmaları, Konya: Çizgi Kitabevi, 2003.
17. Mehmet Tekin, Cemil Meriç: Şair, Filozof, Yazar, Antakya: 1991.

18. Mustafa Armağan ve Sezai Coşkun, Bulutları Delen Kartal: Cemil Meriç ile Konuşmalar, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2004.
19. Mustafa Armağan, Düşüncenin Gökkuşağı: Cemil Meriç, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2001.
20. Necmeddin Şahiner, Cemil Meriç'le Nur Sohbetleri, İstanbul: Nesil Yayınları, 1993.
21. Ümit Meriç Yazan, Babam Cemil Meriç, 2. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, (ilk baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992).

Cemil Meriç Hakkında Dergi Özel Sayıları

1. Türk Edebiyatı dergisi Ağustos 1987 sayısını Cemil Meriç'e tahsis etmiştir.
2. Gösteri dergisi de Eylül 1989 tarihinde bir "Cemil Meriç Eki", yayımlamıştır.
3. Kitap Haber Dergisi Haziran-Temmuz 2004 tarihli nüshasında "Cemil Meriç'i Hatırlamak", adıyla özel bir sayı hazırlamıştır.

Cemil Meriç Hakkında Yazılan Yazılar

1. Açıkgöz, Halil, "Cemil Meriç İle Sohbetler", İstanbul: Seyran, 1993.
2. Açıkgöz, Halil, "Cemil Meriç Hoca ile Üslup Üzerine Bir Gezinti", Türk Edebiyatı, Ağustos 1987, 166, ss.29-31.
3. Ağabegüm, Ayla, "Dergi Hür Tefekkürün Kalesi", Türk Edebiyatı, Ağustos, 1987, 166, ss.32-34.
4. Alatlı, Alev, "Cemil Meriç'i Anlayabilmek", Türk Edebiyatı, Ağustos 1987, 166, ss.21-24.
5. Alatlı, Alev, "Kitapları Dolduran Senin Kafan Senin Gönlün", Türk Edebiyatı, 1984, 126, ss.17-24.
6. Alkan, A. Turan, "Cemil Meriç ve Hür Düşünce", Türkiye Günlüğü, Nisan 1989, 1, ss.27-29.
7. Alkan, A. Turan, "Meriç'le Bir Sohbet, (Kuğunun Son Şarkısı) Yahya Kemal Beyatlı Hakkında", Divan Özel Sayı, 1,11, 1978, ss.34.
8. Alkan, A. Turan, "O, Göller Bölgesinde Bir Adaydı", Hürriyet Gösteri, Eylül 1989, 106, ss.12.
9. Alkan, A. Turan, Doğu ve Batı Karşısında Cemil Meriç, Ankara: 1993.
10. Armağan, Mustafa, "Meriç'i 'Yeni' Yapan 'Eski'ye Hakimiyetiydi", Yeni Asya, 14.06.2004.
11. Armağan, Mustafa, Coşkun, S., Bulutları Delen Kartal (Cemil Meriç ile Konuşmalar), İstanbul: 2004.
12. Aslan Hüsamettin, "Nesillerin Mirası", Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayını, 1986.
13. Aslan, Hüsamettin, "Cemil Meriç ile Mülakat", Türk Edebiyatı, Ağustos 1987, 166, ss. 12-17.
14. Ayda, Adile, "Mukayeseli Edebiyat", Hisar, Mayıs 1979.
15. Bakiler, Yavuz Bülent, "Harabati Baba Tekkesinde Cemil Meriç Sohbeti", Hisar, Nisan 1978, ss. 20-22.
16. Bakiler, Yavuz Bülent, "Harabati Baba Türbesinde Cemil Meriç Üzerine Sohbet", Türk Edebiyatı, Nisan 1984, 126, s.12.
17. Balcıoğlu, Sahip, "Aklın Gözüyle Gören Biriydi", Hürriyet Gösteri, Eylül 1989, 106, s. 13.

47. Koçak, O; Ataç, Meriç, Caliban, Bandung: Evrensellik ve Kısmılık Üzerine Bir Taslak, içinde, "Türk Aydını ve Kimlik Sorunu," Sabahattin Şen (der), ss. 227-255, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995.
48. Kongar, Emre, "İsyankârlıkla Müsamahayı Birlikte Yaşadı", Hürriyet Gösteri, Eylül 1989, 106, ss. 23-24.
49. Menteşoğlu, Mehmet, "Cemil Meriç ile Mülakat", Türk Edebiyatı, 4 (39), Ocak 1977, ss. 24-28. "Meriç Hocayla Mülakat", Pınar, 8, (88), Nisan 1979, ss. 9-12.
50. Meriç, Mahmut Ali, "Yeni Cemil Meriçler Yetişmeli", Hürriyet Gösteri, Eylül, 1989, 106, ss. 5-9.
51. Meriç, Ümit, "Fikir işçisi olarak doğdu ve öldü", 13.6.2002, Anadolu'da Vakit.
52. Meriç, Ümit, "Kültürden İrfana", Türk Edebiyatı, 1. (124), Şubat 1984, s. 8.
53. Meriç, Ümit, Cemil Meriç, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992.
54. Milli Gençlik, "Cemil Meriç'le Konuşma", Milli Gençlik, Mart 1975.
55. Miyasoğlu, Mustafa, "Cemil Meriç Olayı", Türk Edebiyatı, Nisan 1984, 126, ss. 13-14.
56. Miyasoğlu, Mustafa, "Cemil Meriç Olayı", Yeni Sanat, Mayıs 1975, ss. 8-11.
57. Muştâ, Muammer C., "Düşünür Olarak Cemil Meriç", Felsefe Dünyası, sayı 8, Temmuz 1993.
58. Nalbantoğlu, Muhittin, "Kitap ve Kültür: 'Bu Ülke' Üzerine", Hergün, 24 Aralık 1979.
59. Necatigil, Behçet, Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü, İstanbul: Varlık Yay., 1970, s. 207.
60. Özgüven, Ali, "Her Anlamda Bir Öğreticiydi", Hürriyet Gösteri, Eylül 1989, 106, s. 25.
61. Özkaya, Cevat, "Kültür Maceramız", Türk Edebiyatı, Ağustos, 1987, 166, ss. 38-40.
62. Öztürkmen, Ömer, "Cemil Meriç ve 'Bu Ülke' ", Orta Doğu, 17 Mayıs 1974.
63. Sayın, Zeynep, "Cemil Meriç: İrfan ve Hindistan", Birikim, Sayı 92, 1996.
64. Seyhan, Recep, "Mağaradakiler" (Tan), Tanıtın; Recep Seyhan, Türk Edebiyatı (64), Şubat 1979, ss. 21-22.
65. Sülker, Kemal "Gençlik Yıllarından Bugüne Cemil Meriç", Türk Edebiyatı, Ağustos 1987, 166, ss. 18-20.
66. Sülker, Kemal, "Bir Suçlamanın Öyküsü", Türk Edebiyatı, Nisan 1984, 126, ss. 9-10.
67. Şahiner, Necmeddin, "Cemil Meriç'le Nur Sohbetleri", İstanbul: Anahtar Yayınları, 1994.
68. Tanju, İzzet, "Benzersiz Bir Yaratıcıydı", Hürriyet Gösteri, Eylül, 1989, 106, s. 26.
69. Tanju, İzzet, "Cyrano'dan Hernani'ye", Türk Edebiyatı, Ağustos 1987, 166, s. 41.
70. Tunalı, A. Yağmur, "Bir Dünyadan Bir Dünyaya", Türk Edebiyatı, Ağustos, 1987, ss. 166-28.
71. Turinay, Necmettin (Dr), "Aydın, Halk, Cemil Meriç ve İktidar", Türk Edebiyatı, 166, ss.10-11.
72. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, "Bu Ülke", İstanbul, Dergah Yayınları, 1977, s. 468. Deneme, 2. c. İstanbul, 1977, s. 239.
73. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, "Kırk Ambar", 5. Cilt, İstanbul: Dergah Yayınları, 1982, s. 322.
74. Vardar, Berke, "Hind Edebiyatı", Yapraklar, Ocak 1965.
75. Vardar, Berker, "Dünyaya Açılmayı Ondan Öğrendik", Hürriyet Gösteri, Eylül 1989, 106, ss. 27-28.

18. Balcıoğlu, Şahab, "Cemil Meriç 'Sevgi Köprüsü'nü Kurabilecek Mi?", Somut, 2 Aralık 1983.
19. Cahitođlu Aliye, "Mehmet Akif Ak ile Cemil Meriç Üzerine Konuşma", Türk Edebiyatı, Ağustos 1987, 166, ss. 45-47.
20. Cangızbay, Kadir, Cemil Meriç Üzerine, içinde, "Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce," C. 5, Muhafazakârlık, Ahmet Çiğdem (ed), ss. 533-538, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
21. Cangızbay, Kadir, Cemil Meriç Üzerine, Muhafazakârlık, İstanbul: İletişim, 2003.
22. Demirel, Nadir, "Her Alanda En İyi Olabildi", Hürriyet Gösteri, Eylül 1989, 106, s. 16.
23. Devlet, "Cemil Meriç'le Bir Konuşma", Devlet, Ağustos 1978, ss. 20-21.
24. Doksat, Recep, "Hayatı Bir Yabancılaşmanın Serencamı Oldu", Hürriyet Gösteri, Eylül 1989, 106, s.16.
25. Eren, Alp, "Cemil Meriç'le Bir Konuşma", Pınar, 7 (79/80), 7/8, 1978, ss. 28-30.
26. Ergin, Mehmet, "Cemil Meriç'le Bir Konuşma, (Hind Edebiyatı Üzerine)", Dönem Yayın, Aralık, 1964.
27. Fındıkoğlu, Z, Fahri, Meriç, Cemil, "Saint-Simon (İlk Sosyolog-İlk Sosyalist)", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 25 (4), Temmuz, Eylül 1966, ss.288-292.
28. Gezer, Zeki, "Cemil Meriç'i Son Ziyaret", Türk Edebiyatı, Ağustos 1987, 166, ss. 48-50.
29. Göze, Ergun, İçimizden Otuz Kişi, İstanbul 1975, s. 7-8.
30. Gür, Alim, "Cemil Meriç Hakkında Bir Bibliyografya Çalışması", Türk Edebiyatı, Nisan 1984, 126, ss. 26-28.
31. Gür, Alim, "Cemil Meriç'in Sanat, Edebiyat ve Dil Görüşleri", Türk Edebiyatı, Ağustos, 1987, 166, ss. 35-37.
32. Hızlan, Dođan, "Her Zaman Temel Sorunları Gündeme Getirdi", Hürriyet Gösteri, Eylül 1989, 106, ss. 17-18.
33. Hızlan, Dođan, "Hind Edebiyatı", Cumhuriyet, 17 Aralık, 1964.
34. Işık, Emin, "Meriç Kıyılarında", Türk Edebiyatı, Ağustos 1987, 166, ss.8-9.
35. Işık, I, "Meriç'le Bir Konuşma", Suffe Kültür Sanat Yıllığı, 1982, 2, ss. 54-264.
36. İbrahim Hakkıoğlu, Belkıs, "Kızının Gözüyle Cemil Meriç'in Dünyası", Türk Edebiyatı, Ağustos 1987, 166,ss. 25-27.
37. Kabaklı, Ahmet, "Ustayı Anmak", Türk Edebiyatı, Nisan 1984, 126, s.4.
38. Kabaklı, Ahmet, "Araftaki Adam", Türk Edebiyatı, Ağustos 1987, 166, ss. 4-7.
39. Kabaklı, Ahmet, "Hind Edebiyatı", Tercüman, 21 Kasım 1964.
40. Kabaklı, Ahmet, "Kaybolan Kültürümüzün Acısını Yansıttı", Hürriyet Gösteri, Eylül 1989, 106, ss. 19-20.
41. Kabaklı, Ahmet, "Kırk Ambar", Tercüman, 3 Haziran 1981.
42. Kabaklı, Ahmet, "Şiir ve Kültür Kaynağı", Tercüman, 23 Ağustos 1983.
43. Kabaklı, Ahmet, Türk Edebiyatı, İstanbul, Otađ Matbaası, 1978, s. 78.
44. Kavaklı, Ali Erkan, "Tanıdığımız Cemil Meriç", Türk Edebiyatı, Ağustos 1987, 166, ss.42-44.
45. Kayalı, K., Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
46. Kaynarıdağ, Aslan, "Toplumumuzun Macerasına Işık Tuttu", Hürriyet Gösteri, Eylül 1989, 106, ss.21-22.

Cemil Meriç

76. Yavuz, Hilmi, "Kendi Semasında Tek Yıldızdı", Hürriyet Gösteri, Eylül 1989, 106, s. 29.
77. Yazan, Ümit Meriç, "Cemil Meriç'i Örnek Almalı", Hürriyet Gösteri, Eylül 1989, 106, ss. 10-11.
78. Yorulmaz, Hüseyin, "Cemil Meriç'e Sorular", Yeni Devir, 1,10 Nisan 1982.
79. Yurdakul, Şükran, Şairler ve Yazarlar Sözlüğü, Ankara: Bilgi Basımevi, s. 188.